

İsmail Asoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa/Türkiye
Asst. Prof. Dr., Harran University, Faculty of Arts and Sciences, Şanlıurfa/Türkiye

eposta: iasoglu@harran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5418-0161>

RorID: <https://ror.org/057qfs197>

Atıf/Citation: Asoğlu, İsmail. 2026. Life and Light for Woman Dergisine Göre Urfa'da Kadın, Eğitim ve Misyonerlik. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 14/1, 358-380.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1809550>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	23.10.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	24.12.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2026

LIFE AND LIGHT FOR WOMAN DERGISİNE GÖRE URFA'DA KADIN,
EĞİTİM VE MİSYONERLİK

Öz

Bu makale, geç Osmanlı döneminde Urfa'daki Ermeni kadın ve kızlarına yönelik, modern birey anlayışı çerçevesinde şekillenen Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, misyoner teşkilatının süreli yayınlarından *Life and Light for Woman* dergisinin 1877-1910 yılları arasındaki nüshalarının içerik çözümlemesine dayanmaktadır. Başta Corinna Shattuck olmak üzere Henrietta West, Ida Mellinger ve Effie Chambers gibi misyoner kadınların gözlem ve raporları Urfa'daki eğitimsel, dinî ve sosyo-ekonomik pratikleri detaylandırmaktadır. İnceleme, misyonerlik faaliyetlerinin üç temel noktaya yoğunlaştığını göstermektedir. Eğitim boyutunda, teşkil edilen anaokulu ve kız sınıfları aracılığıyla okuryazarlık, aritmetik, coğrafya ve İncil derslerinin yanı sıra el işi eğitimi verilmiştir. Dinî örgütlenme açısından mahalle içi dua ve pazar toplantılarıyla birlikte Gregoryen cemaatle birleşik okul sistemi kadınların kamusal görünürlüğüne arttırmıştır. Ekonomik alanda ise dantel, mendil ve yün işleri üzerinden binlerce kadının istihdamı sağlanmış; hane gelirleri çeşitlenmiş, erken evlilik, içki ve tütün alışkanlıklarında davranışsal değişimler sağlanmıştır. 1895 olayları ve kolera salgınları gibi krizler geçici kesintilere yol açsa da oluşturulan ağlar yeniden tesis edilmiştir. Urfa, Antep'teki Merkezi Türkiye Misyonuna bağlı bir dış istasyon olmasına rağmen, misyoner kadınların kurduğu eğitim, sanayi ve ibadet temelli yapılar, Ermeni kadınların aile ve cemaat içindeki rollerini yeniden tanımlamış ve kamusal alandaki etkinliklerini genişletmiştir. Çalışma, kadın misyoner anlatılarının dergi aracılığıyla Batı kamuoyunda kaynak teminini güçlendirdiğini ve mikro düzeyde modernleşme kalıplarını Hristiyan cemaat arasında hızlandırdığını da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Kadın ve Kız, Dergi, Eğitim, Protestan Misyonerliği

WOMEN, EDUCATION, AND MISSIONARY WORK IN URFA ACCORDING TO LIFE AND LIGHT FOR WOMAN MAGAZINE

Abstract

This article aims to examine American Protestant missionary activities towards Armenian women and girls in Urfa during the late Ottoman period, which were shaped within the framework of the modern understanding of the individual. The study is based on the content analysis of the issues of the *Life and Light for Woman Magazine*, which was one of the periodicals belonging to the missionary organization, between 1877 and 1910. The observations and reports by female missionaries, including Corinna Shattuck, Henrietta West, Ida Mellinger, and Effie Chambers, offer detailed insights into the educational, religious, and socio-economic practices in Urfa. The study reveals that missionary work focused on three main areas of concern for Armenian society. In terms of education, it focused on literacy, numeracy, geography, and Bible lessons, as well as handiwork training, through the establishment of kindergartens and girls' classes. In terms of religious organization, the school system integrated with the Gregorian congregation, along with neighbourhood prayer and Sunday meetings, increased women's public visibility. In terms of economy, thousands of women were employed through lace, handkerchief, and wool works; household incomes were diversified, and behavioural changes were made in early marriage, drinking, and tobacco habits. Although crises such as the 1895 events and cholera epidemics caused temporary disruptions, the established networks were eventually restored. Although Urfa was an outstation affiliated with the Central Turkey Mission in Gaziantep, the educational, industrial, and religious structures established by female missionaries redefined Armenian women's roles within the family and community and expanded their influence in the public sphere. The study also reveals that female missionary narratives strengthened the Western public's supply of resources through the magazine and accelerated micro-level modernization patterns among the Christian community.

Key Words: Urfa, Women and Girls, Magazine, Education, Protestant Missionary

Giriş

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı Amerikan Protestan misyoner örgütü her ne kadar XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarına giriş yapmış olsa da Osmanlı sahasındaki en etkili dönem, yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaş'ına kadar geçen süre içerisindeydi. Başlangıçtan itibaren misyonerler, okul ve kolejler kurarak okuryazarlığı ve teknik becerileri geliştirmede önemli bir rol oynamışlardı. Eğitim, yalnızca İncil'i okumayı öğrenmek için değil, aynı zamanda insanların beceri ve bilgi düzeylerini artırmanın bir yolu olarak da önemli görülmüştü (Amstutz 2014: 54). Bir yandan dinsel olanın kavranmasına çaba gösterilirken, öte yandan geleneksel bağları bir kenara bırakıp, üretken bir topluluğa inanıp, bu yolda çaba gösterilmişti. Modern misyonların dikkati, başlangıçta doğal olarak erkeklere ve erkek çocuklarına yoğunlaşmıştı; çünkü onlara ulaşmak daha kolaydı (Montgomery 1910: 86). Kadınlara ise ilk etapta ulaşmak zor olmuştu

ki bunun iki temel nedeni vardı. İlki kadın nüfusunun eğitimsizliği idi. Çünkü eğitimleri için çok fazla imkânları olmamıştı. İkincisi onlara ulaşmanın zorluğuydu (Dwight 1850: 122). Din adamlarına göre ise anne ve annesine Hristiyan kadınlar, okuma yazma bilmeden iyi eş olmuşlar ve çocuk büyütmişlerdi. Dolayısıyla kızlara okuma yazma öğretmeyi tehlikeli görüyorlardı (Greene 1916: 161). Amerikan Protestan misyonerliği ise tam da bu noktada dinî kuruluşlarla bağlantılı, kadın ile çocukların güçlendirilmesini amaçlayan küçük ölçekli girişimlerin savunucusu olmuştu (Amstutz 2014: 113).

Osmanlı Devleti de 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile gayrimüslimlere sıbyan ve rüştiye derecesinde okullar açmaya müsaade ederken, kız çocuklarının okumaları için de şartlar belirlemişti. Nizamnamenin 15. ve 16. Maddelerinde; kız çocuklarına ayrı mektepler açılmasını ve bu okullarda kadın muallimlerin görevlendirilmesini öngörmekte; ancak kadın öğretmen yetersizliği durumunda iyi haliyle bilinen erkeklerin de geçici olarak görevlendirilebileceği belirtilmekteydi. 17. Madde, kız sıbyan mekteplerinin eğitim süresi ve yönetim açısından erkek mektepleriyle aynı kurallara tabi olacağını; 18. Madde ise Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin rüştiye mekteplerinin nüfus oranına göre düzenleneceğini açıkça ortaya koyuyordu (Düstur 1/2: 184-190). Bu hükümler, devletin kız çocuklarının eğitimine yönelik kademeli ama ihtiyatlı bir yaklaşım gerçekleştirdiğini gösteriyordu. Amerikan Protestan misyonerliğinin eğitim kurumları aracılığıyla yürüttüğü okullaşma politikası da ciddi anlamda ve eşzamanlı olarak bu tarihler itibarıyla ivme kazandı. 1873'te Üsküdar'da açılan Amerikan Kız Koleji bu teşebbüslerin bir sonucuydu.

Protestan misyonerliğin Osmanlı'da kadınlara yönelik ilk dua toplantıları ve vaaz hizmetleri Pera'da başlatılmış olsa da (Strong 1910: 103) ilk tepkiler Müslümanlardan ziyade Hristiyan ruhanî liderlerden geldi. Mayıs 1832'de Bay ve Bayan Goodell, Rum ailelere kızlarını evlerindeki gündüz okuluna göndermeye davet edince kısa sürede yirmi beş öğrenci toplandı; fakat bu yenilik, ruhbanı rahatsız etmişti. Dört ay içinde Rum sinodu, kızlarını okuldan almayan ebeveynleri aforozla tehdit etti. Kadın eğitimini reddetmek için, kızlara okuma yazma öğretmenin gereksiz olduğu öne sürülmeye başlamıştı (Greene 1916: 161). Yine de 1843'ten 1846'ya kadar misyoner evleri gibi yerler, küçük gruplar hâlinde gelen erkek ve kadınların sıkça başvurduğu yerler hâline geldi (Dwight 1854: 164). Kadınların eğitimine yönelik engelleri aşmak için de çeşitli dolaylı yöntemlere başvurulmuştu. İlk etapta yalnızca nakış öğretimi yapılmış gibi gösterilmiş, daha sonra ise çizim bilgisinin gerekliliği öne sürülerek okuma ve yazma dersleri tedricen programa dâhil edilmişti (Fensham 1908: 37-38). Ancak kadınların kazanımı noktasında daha organize çalışmalar gerekiyordu. Dolayısıyla kadınlar arasında yürütülecek çalışmalar için Woman's Board of Missions (WBM) (Alan 2015: 153) adıyla bir cemiyet kuruldu. Boston'daki bu topluluk "kadınların yurtdışındaki kadınlar için doğrudan çalışabilmesi" amacıyla Ocak 1868'de çalışmalarına başladı. Aynı yılın Ekim ayında Woman's Board of Missions of the Interior (WBMI) teşkil edildi. Beş yıl sonra da Woman's Board of Missions of the Pacific organize edildi (Fensham 1908: 37). 27 Ekim 1868

Salı öğleden sonra, Chicago'daki İkinci Presbiteryen Kilisesi'nde çok sayıda papaz eşi ve önde gelen kadınlar, Dr. Clark'tan misyon alanlarındaki kadınların ihtiyaçlarına dair konuşmak üzere toplanmışlardı. Erkekler ayrıldıktan sonra, o gün WBMI resmen kurulmuş oldu (Eddy 1913: 147-148). Erkek misyonerler evlerin içine giremediğinden, kadınlar ve kız çocukları ile iletişime geçerek İncilin mesajı ulaştırılamıyordu (Erdoğan 2016: 313). Cemiyet bünyesindeki kadın misyonerler bu boşluğu doldurmuş olacaktı.

Başlangıçta kadınlara yönelik evlerdeki eğitimler yeterli gelmeyince donanımlı okullara ihtiyaç görüldü. Misyonerlik sadece dinî bir faaliyet olarak görülmediğinden, misyonerler başından itibaren eğitim, tıp, sosyal ve kültürel faaliyetlere de dahil olmuşlardı. Bu çalışmalar genellikle yaygın gelenek ve pratiklere de meydan okumuştur (Amstutz 2014: 50). Batı dışındaki Hristiyan kadınların eğitimi noktasında, misyoner kadınlara önemli bir rol düştüğünü belirten Eddy, (1913: 145) bu konuda Hristiyan kadınlığının, modern misyonerlik hizmetinde en yüce haçlı seferini bulacağını yazmıştı. Ona göre batılı kadınlar dünyanın dört bir yanındaki kız kardeşlerinin acısını yüklenerek Mesihî bir sorumluluk alma görevini kabul etmeliydi. Onlar adına açılacak okullar, geleneksel kültürlerde cinsiyet eşitliğini modellemek açısından da önemliydi. Kadın eğitimi, okuryazarlığı artırmanın ötesinde, kadınların toplumsal rollerini güçlendirmek, cinsiyet ilişkilerini yeniden şekillendirmek ve aile hayatının kalitesini yükseltmek için bir araç olarak değerlendiriliyordu (Güven 2018: 4). Bu niyetlerle Protestan misyonerler Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hindistan'da ve Çin'de kadınlar için sayısız okul ve kolej kurmuşlardı (Amstutz 2014: 54). Okullarla birlikte Anadolu'daki yetimhane çalışmaları ise Türkiye'deki bir sonraki neslin erkek ve kadınlarını eğitmede sıra dışı bir fırsat sunmuştu (Fensham 1908: 48). 1908'e gelindiğinde Amerikan misyoner heyeti sekreteri James L. Barton şunları ifade ediyordu:

"Türkiye'nin iç kesimlerinde kadınların okumayı öğrenemeyeceği inancı doğal bir durumdur. Onlar için öncelikle tartışılması gereken hayati soru, "kızlara eğitim verilmeli mi?" değil, "kızlar okumayı öğrenebilir mi?" sorusuydu. Son elli yıl içinde Türkiye'nin iç kesimlerinde bu soru hararetle tartışılmış; misyonerler kızların öğrenebileceğini savunmuştu." (Barton 1908: 107).

WBM ve WBMI gibi kadın misyoner heyetlerinin Osmanlı'daki istasyonlara yaptıkları katkı ise hatırı sayılır bir düzeyde oldu (Kocabaşoğlu 2000: 115). *Light and Life for Woman* adıyla çıkarılan dergi ise cemiyete bağlı kadın misyoner anlatılarını duyuran birincil derece yayımlardan biriydi. Dergi, okurlarına misyonerlik pratiğini ve yerel halkla kurulan ilişkileri günlük formunda belgeleyen misyoner mektuplarını sunmaktaydı. Yerel kadınlarla kurulan bağlar, aşılması zor geleneksel uygulamalar ve elde edilen başarıların yayımlandığı bu dergi, Batı'da kadınlara yönelik misyonerliği teşvik etme amacını da taşıyordu. Bu saiklerle bir kadın misyoner karakteri, Batılı kadın okurlara XIX. yüzyılda daha didaktik bir amaçla sunulmaya başlamıştı. Bu yayınlar sayesinde zamanla misyoner kahraman kadınlar, Hristiyan kadınlığının genel bir örneği hâline gelmişti (Eyre 2013: 7). Misyonerlik mantığına göre

Protestan kadınlar, boş ve gereksiz romanları ya da anlamsız anı kitaplarını okumakla vakit kaybetmemeliydi. Zira gönüllü fedakârlıkla, genç yaşta ölen dindar bir genç kadının hikâyesi bambaşka bir anlatı olarak görülmekteydi (Ellington vd. 2010: 79).

WBM'nin kurulmasının akabinde yayın hayatına başlayan *Light and Life for Woman*, XX. yılın başlarına kadar düzenli olarak yayımlandı. Amerikan Board'ın Antep'teki Merkezi Türkiye Misyonuna bağlı istasyonlardan Urfa'da da Hristiyan kadınlar arasındaki ilerleme hikâyeleri dergi aracılığıyla Batı kamuoyuna duyurulmuştu. Urfa'nın Hristiyan kadınlarına yönelik çalışmalar yürüten misyoner kadınların başında Corinna Shattuck (Ekinci ve Asoğlu 2018: 404-421), (Döşkaya 2018: 84-119), (Döşkaya 2019: 137-162) gelirken, Henriatta West, Ida Mellinger ve Effie Chambers ona yardım eden kadın misyonerler olarak öne çıkmışlardı. Dergideki yazılar mahiyeti itibarıyla Urfalı Ermeni kadın ve kızlarının gelişim raporlarını konu almaktaydı. Seyahat izlenimleri, ev ziyaretleri, kadın ve kızlarla sohbetler, açılan okullar, yetim çocuklar, dinî toplantılar, yoksulluk ve yardımlar söz konusu bu bildirimlerin ana temalarını oluşturmaktaydı. Dergide Urfa'ya ilişkin veriler iki temel formda karşımıza çıkmaktadır: İlki, editör tarafından özetlenen haberlerdir ki bu sunumlar dergide dağınık şekilde yer almaktadır. Diğer haberler ise adı geçen misyoner kadınların detaylı mektup ya da raporlarından oluşmaktadır. Evanjelik basında okunurluğu arttırmak ve misyonerliği teşvik etmek için yazılan mektup/rapor dilinin özenle kurgulandığını da belirtmek gerekir. Zira bu bildirimler kadınlara seslenirken nihayetinde onları cezbetme amacı da taşımaktadır.

Son dönemde bilhassa Osmanlı Ermenilerinin kültürel, dinî ve iktisadî örgütlenmelerinde Protestan misyonerliğinin etkisini konu alan hayli literatür ortaya çıktı (Kocabaşoğlu 2000), (Alan 2015), (Aksu 2017), (Demir 2022), (Erdoğan 2012: 97-108), (Döşkaya 2023), (Mutlu 2020). Bu yazın türünün büyük kısmı Protestan misyonerlik faaliyetlerinin belirli alanlarına odaklanırken, her bir misyonerin bireysel çabalarına odaklanan çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Ne var ki, misyonerliğin doğrudan Ermeni kadın ve kızlarına yönelik faaliyetlerini konu edinen müstakil çalışmalar hala sınırlı sayıdadır. Bu çalışma ise *Light and Life for Woman* dergisindeki mektup ve raporlar üzerinden Protestan misyonerliğinin etki düzeyine, irtibat ve örgütlenme şekillerine mikro-tarihsel bir yaklaşımla, Urfa örneği üzerinden odaklanır. Amaç küçük bir kadın ve kız grubunun taşradaki dönüşümünü, misyoner kadın anlatıları üzerinden görünür kılmaya çalışmaktır. Ticarî becerilerden öğretmenliğe, el sanatlarından sosyal yardım faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir alanda Osmanlı Ermeni kadınlarının toplumsal rollerinde misyonerler aracılığıyla hatırı sayılır bir değişim yaşanmıştır. Merkezî istasyonların dışında, Protestan örgütlenmesinin periferisinde yer alan Urfa gibi bölgelerde dahi Ermeni kadın ve kızların elde ettiği başarılar, propaganda malzemesi olarak batı kamuoyunda sürekli işlendi. Bir misyoner söylemi olarak "sisterhood" (kızkardeşlik) ideali etrafında, yerel kadınlarla sembolik bir dayanışma alanı oluşturulmuştu. Dul ve yetimler ile okutulmayan kızlar bu söylemin başlıca hedef kitleliydi. *Light and Life for Woman* sayılarında da sıklıkla temas edilen erken yaşta evliliklere karşı verilen

mücadeleler, kadınların ev içindeki konumlarının dönüştürülmesi ve öğretmenlik gibi mesleklerle kamusal hayata katılmaları, geleneksel normlarla kesişen bir tartışma alanının doğmasına da neden olmuştu. Yerelden sunulan bireysel hikâyeler- örneğin yoksul bir Ermeni kızının misyoner okulunda eğitim görerek öğretmen olması- misyoner anlatılarına meşruiyet kazandıran örnekler olarak sunulmuştu. Bu yönüyle Urfa bölgesi de geleneksel normların güçlü direncine rağmen kadın ve kızlara yönelik başarı hikâyelerinin sunulduğu dış istasyonlarından biri olmuştu.

Urfa'daki Hristiyan kadın ve kızlara yönelik misyonerliğe işaret eden ilk yazılar derginin 1877 tarihli nüshasında yer alır. Corinna Shattuck'un hayatını kaybettiği 22 Mayıs 1910 sonrası ise dergiye gönderilen Urfa yazıları neredeyse son bulur. Yaklaşık otuz üç yıllık süre zarfında, kızlara yönelik okullar, öğretmen atamaları, ders içerikleri, eğitim materyalleri ve sınıf düzenlemeleri derginin sayılarında öne çıkan eğitim temalı yazılardır. Bağış toplama, dikiş-nakış işleri, ekonomik zorluklar ve yardım faaliyetleri derginin gündeminde sıkça işlenmiştir. Kilise içi ve evlerde yapılan ibadet toplantılarına da geniş şekilde yer verilmiştir. Okul projeleri, çocukların eğitime katılımları da ayrıntılı şekilde aktarılmıştır. Kolera salgını, ölümler, sağlık hizmetleri ve etkileri işlenen konular arasındadır. Tercüme faaliyetleri ve dil öğrenimi ise sürdürülebilir misyonerlik açısından önem atfedilen konular arasındadır.

Urfa, esasen misyonerlik kayıtlarında ilk kez 1849'da Dr. Schneider ve Dr. Smith tarafından Antep'teki ilk günlerinde anılmıştı. Dr. Schneider'in Antep'teki dinî toplantılarından birine, Urfa'dan genç bir Ermeni katılmıştı. İncil'in anlatımından etkilenip, kendi şehrinde Protestan İncilini merak eden birçok kişi olduğunu bildirdi. Çok geçmeden Antep'ten iki genç bu insanlara rehberlik etmeleri için Urfa'ya gönderilmişti. Çeşitli zorluklardan sonra küçük bir kilise kuruldu ve bir Protestan topluluğu teşkil edildi. Misyonerlik açısından Urfa her zaman önemli bir şehir olarak görülmüş, burada yeterli bir misyoner kadrosu kurmak için zaman zaman planlar yapılmıştı. Şehirdeki bir grup Protestan'ın ısrarlarına rağmen misyoner kadrosunun azlığı ve kaynakların kısıtlılığı nedeniyle Urfa'daki örgütlenme daha geç tarihlerde gerçekleşti. 1857-1868 yılları arasında George B. Nutting ve eşi Susan Alice Nutting'in Urfa'da kalması dışında, sadece ara sıra yapılan ziyaretlerle yetinmek zorunda kalınmıştı (*Life and Light for Woman*, XXI, 1891: 257), (*The Missionary Herald*, LIII, 1857: 118.). Urfa'daki ilk misyonerlerden George Nutting, uzun yıllar bu topraklarda çalışacak ve kişiliği, enerjisi, çabalarıyla döneme tanıklık eden sıra dışı ana karakterlerden biri olacaktı (Kutkan 2024: 30). Urfa dış istasyon olmasına rağmen diğer yerleşkelere göre farklıydı. Antep ve diğer büyük istasyonlarda, misyon binaları kasabadan uzaktaydı. Oysa Urfa gibi küçük bir yan istasyonda misyonerler halkın arasında yaşamışlardı (Bayly 1933: 46). Urfa gibi uç istasyonlarda kadınlar için kolej ya da okullar tesis edilemese de misyon evlerinin küçük odalarında eğitimler verildi. Erişilen her kadının güvenini kazanmak için evler ziyaret edildi, çocuklarla konuşuldu, onları okula çekip, anneleri davet edildi (Eddy 1913: 73).

1. Urfa'da Ermeni Kadın ve Kızlara Yönelik Eğitimler

1.1. Okullar, Sınıflar ve Öğrenciler

Amerikan Protestan misyonerliğinin son dönem Osmanlı Hristiyan kadın ve kızlarına yönelik uzun vadeli planları, eğitimi, dinî bilgiyi ve toplumsal dönüşümü merkeze alan kurumsal yapıların tesisine dayanıyordu. Amaç yeni bir kadın nesli/kuşağı yetiştirmektir. Bu misyoner vizyonunun saha düzeyindeki uygulamaları 1870'lerin sonlarında belirginleşmeye başladı. Merkezi Türkiye Misyonuna bağlı Urfa bölgesi de hedeflenen yerleşimlerden biriydi. Amerikan Board misyonerlerince kızlara yönelik Urfa'da 21 kişilik bir okulun varlığına ilişkin ilk tarihler 1862'yi gösterse de (*The Missionary Herald*, LVIII, 1862: 247, Kieser 2013: 139) bu dönem kalıcı bir misyon yapısından bahsetmek mümkün değildir. 1877 yılı sonlarında, dış istasyonları ziyaret eden ve Urfa'da Hristiyan kız çocuklarına yönelik bir okul kurulmasına dair planları gündeme getiren ilk kişi Amerikalı kadın misyoner Corinna Shattuck'tu. Halep ve birkaç küçük dağ köyü dışında misyonun kapsadığı tüm istasyonlarda incelemelerde bulunmuş; yerel halkla temas kurmuş, bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini doğrudan gözlemleyebilmişti. 21 Kasım tarihli notlarında ise Urfa'da kız çocukları için bir okul fikrinden bahsederek (*Life and Light for Woman*, VII, 1877: 120) on gün içerisinde bu okulun açılışını sağlamıştı. Öğrenciler ve veliler nezdinde ilgiyle karşılandığı belirtilen okulun öğrenci sayısı yirmi civarında olsa da derslere gösterilen ilgi ve katılım misyon tarafından dikkate değer olarak addedilmişti. Çocukların eğitimi noktasında annelerin gösterdiği fedakârlık misyoner raporlarında özellikle vurgulanmıştı. Antep'teki kızlarla kıyaslandığında Urfalı Ermeni kızların öğrenme arzusu ve ciddiyeti daha fazlaydı. İleri seviyede eğitim sunma hedefi taşıyan bu okul, yalnızca mevcut öğrencileri değil, aynı zamanda ilkokul düzeyindeki kız çocuklarını da motive edici olmuştu. Amaç buradaki kızların da Maraş ve Antep'teki akranları kadar nitelikli bir eğitime tabi tutulmalarıydı (*The Missionary Herald*, LXXIII, 1877: 186). Okulların devamlılığı ise kalıcı öğretmenlere bağlıydı. Urfa'da sürekli öğretmen bulunamamış, evli kadınlar da aile sorumlulukları nedeniyle okul işlerinde çok az şey yapabiliyordu (*The Missionary Herald*, LXXIII, 1877: 187). Yapılan bir çağrının ardından, okulun fizikî ihtiyaçları ve yardımcı öğretmen temini konusunda ilk destek çoğunluğu yoksul köylülerden oluşan yerel halktan gelmiş (*Life and Light for Woman*, VIII, 1878: 25), Antep Kız Okulu'ndan mezun olan bir kız da 1878'de Urfa'da öğretmenliğe başlamıştı (*Life and Light for Woman*, VIII, 1878: 163). Aynı tarihlerde cemaatin sayısındaki artışla beraber haneler satın almak suretiyle Protestan kilisesinin genişletilmesi yoluna gidilmişti (*BOA, İ.ŞD.*: 49/2728). Ancak 1880'lerin sonuna kadar ve bilhassa 1892'de Urfa'ya kalıcı olarak yerleşecek Corinna Shattuck'un gelişine kadar (*BOA, A.MKT.MHM.*: 702/25-2) Urfa'da düzenli bir Amerikan misyonerliği söz konusu olmadı.

Shattuck'tan önce kadın ve kızların eğitimi amacıyla Urfa'ya aralıklarla gelen Henriatta West, Protestan misyonerliğinin tek çalışanıyken, cemaat 260 üyesiyle en büyük dış istasyon

konumundaydı. Protestan gruba ait kilisenin avlusunda üç kademeli erkek okulu bulunmasına rağmen kızlar için yalnızca küçük ve elverişsiz bir sınıf mevcuttu. Misyonara ait yapılar genellikle kilisenin yanı başındaydı. 1877'den itibaren sürdürülen girişimlerin yerel halktan destek görmesi, kızların eğitimine yönelik talebin giderek arttığı da işaretiydi. Özellikle Katoliklerin Urfa'da bir kız yüksekokulu açması, misyonlar arasında rekabet yaratmış, Protestan misyonerlerinin çalışmalarında teşvik edici olmuştu.

Eğitimler için sınıflar yetersizdi. Nitekim misyon evinde yürütülen derslerde yemek odası da sınıf olarak düzenlenmişti. Sınırlı imkânlarla rağmen öğrenciler tahtadan sıralarda çalışmış, kara tahta, harita ve bir küre temin edilmişti. Okula kabul için okuma ve temel aritmetik bilgisi de şart koşulmuştu. 1889 öğretim yılında kısa sürede öğrenci sayısı otuz altıya ulaştı. Aralarında on beş yaş üstü kızlar da vardı. Gregoryen okulundan bir öğretmenin Protestan okuluna geçişi ise farklı cemaatlerden katılımı artırmıştı. Böylece sınıf sayısı ikiye çıkmıştı. Müfredatta Ermenice ve Türkçe okuma, coğrafya, aritmetik, Arapça-Türkçe okuma, İngilizce İncil, ilahiler ve dikiş dersleri yer alıyordu. Yazı ve mektup yazımına hususi önem verilmişti (*Life and Light for Woman*, XIX, 1889: 487). 17 Mayıs'ta kilisede yapılan genel sınavlara yaklaşık beş yüz kişinin katılması, kız okulunun Hristiyan topluluk nazarında karşılık bulduğunun göstergesiydi. Bu sayıların verilmesi Urfa'daki faaliyetlerin geniş etkisini göstermekle beraber ek personel ihtiyacını ilgili kurullara iletmek amacını da taşıyordu (*Life and Light for Woman*, XIX, 1889: 489). 1890'da Henrietta West kendi isteğiyle Urfa'ya tekrardan atandığında Protestan cemaatin nüfusu bin beş yüz kişiye, kilisenin üye sayısı da üç yüze çıkmıştı (*Life and Light for Woman*, XXI, 1891: 255). Sayılarla beraber sunulan bireysel başarı hikâyeleri, ikna edici ve duygusal etkiye sahipti. Batılı okuyucular, bir kız öğrencinin eğitim yoluyla değişen hayatına tanık olduklarında, başış yapmaya daha istekli olmaktadır. Okuma yazmayı öğrenip Antep'teki misyoner okuluna kabul edilen, Amerika'dan gelen yardımlarla öğrenimini tamamlayıp öğretmenliğe başlayan Urfa'daki Mariam'ın okuma süreci sunulmuş örneklerden biriydi (*Life and Light for Woman*, XXI, 1891: 259). O'nun hikâyesi bireysel bir başarı örneği olsa da misyonerliğin kadınlar arasındaki yayılmasında etkili olmuştu.

1892'de Urfa'ya dönen Shattuck, yardımcısı Ida Mellinger ile Ekim ayında şehre ulaştığında (Greene 1916: 161) kolera salgını vardı. Kasım başında dersler kilise bahçesindeki küçük bir odada on altı öğrenciyle başladı. Sobasız, çatlakları dergilerle kapatılmış bir mekân olarak tasvir edilen okul, misyoner kadınların deyimiyle bir umut kaynağıydı. Onlara göre duvar çatlaklarını kapamak için kullanılan *The Congregationalist* ve *Independent* sayfaları Mezopotamya'daki çocuklar için daha aydınlık bir geleceğin habercisiydi. Zamanla Antep'teki kolejden mezunların öğretmen olarak geri dönmesi de onların iş yükünü azalttı. Eski öğrencilerden biri dikiş işlerine yardım ederken, iki öğrenci ilköğretim öğretmeni oldu. Bir öğrenci ise yemek odasında başlatılan İncil derslerini üstlendi; bu sınıf zamanla tam gün okuluna dönüştü ve kırk Gregoryen öğrenciye ulaştı. Deneyimsiz bir başka öğretmen, Halilürrahman mahallesinde Protestan kadınların desteğiyle okul açmaya çalıştı; ancak para

ve mekân sorunlarıyla karşılaşıldı. Kadınlar, İncil'den sözlerin bulunduğu keselerle bağış toplamaya başlamıştı. İplik eğirerek günde iki kuruş kazanan yoksul kadınlar dahi katkı sunuyordu. Kız öğrenciler ise hasır ve kaplar bağışlamışlardı (*Life and Light for Woman*, XXII, 1892: 14).

Antep'teki kolej hiçbir zaman bir yüksek öğrenim kurumu olarak ayrı ayrı tüzel bir kişilik elde edememiş yahut öyle bir berat almamış olsa da burası Güneydoğu Anadolu'daki birçok kadını misyonerlik için liderliğe hazırlamıştı (Stone 2011: 235). 1895 Ermeni olaylarında hayatını kaybeden Protestan Papaz Hagop Abuhayatiyan'ın İzmir'deki Alman Kadın Diyakoz Evine gönderilen iki kızı da 1904'te Urfa'ya geri dönen öğrencilerdendi. Anaokulu öğretmenliği eğitimi alan büyük kız Urfa'daki anaokulunun sorumluluğunu üstlendi. Küçük kardeşi de ona yardımcı öğretmenlik yaptı (*Life and Light for Woman*, XXXIV, 1904: 527). 1877 yılında, kadınlar ve kız çocuklarına yönelik kısa süreli Protestan misyonerlik eğitimleri dahi kadınlar üzerinde somut etkiler yaratmıştı (Kieser, 2013, s.140). Öyle ki 1893'te Shattuck'un okulundaki bazı kızların anneleri on altı yıl önce onun öğrencisi olan kadınlardı (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 588).

1892'de iki yeni ilkokulun açılmasıyla Protestan topluluğuna ait okul sayısı sekize çıkarken, yaklaşık dört yüz öğrenciye eğitim verildiği yazılmıştı. (*Life and Light for Woman*, XXII, 1892: 15). Okul olarak bahsedilen mekânlar esas itibariyle birer sınıftan ibaretti. Eğitimlerin kadınlar arasında sağladığı dönüşüm, zamanla bireysel ve aile içi yaşamlarda görünür olmaya başladı. West'e göre kadınlar artık daha fazla saygı görüyordu. Eşleriyle aynı sofrada oturabiliyor ve çocuklarına daha bilinçli annelik yapıyorlardı. Kızlarının eğitimi için de fedakârlık gösteriyorlardı (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 165). Bu arada şehirde yeni usulde öğretim yapan dört Osmanlı ibtidâî mektebi açıldı. Ancak okul düzenli bir gelir kaynağından yoksundu. 1899'da rüştiye öğretmenlerinden İhsan Şerif Sarı, öğretmen maaşları ödenemediğinden okulların yakın zamanda boş kalma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu yazmıştı (*BOA, MF.MKT.:* 477/57-1). Oysa misyoner okullarında derslerde okuma çalışmaları yapılırken düzenli, zamanında katılımın önemi kavratılmaya çalışılmıştı. Bir yandan da Ida Mellinger şehirdeki çocuklar ve genç kızlar arasında çalışmalar yürütüyordu (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 311). Aynı dönemde misyonerlerce Urfa'da bir anaokulu açıldı (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 312). Ayrıca kız öğrenciler için el işi derslerinin müfredatı genişletildi. Yün ve süsleme gibi uygulamalı alanlar bu kapsamda geliştirildi. Okul kütüphanesi gelişme aşamasındaydı. 1893 ders döneminde hayvanlar üzerine temel bilim dersleri verilmeye başlamıştı. Öğrencilerin müze için getirdiği eski paralar sayesinde taşlar ve tarih konularını içeren yeni ders planlamaları yapılmıştı (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 536).

İncil eğitimleri için ziyaret edilen ev ortamları çoğu zaman dağınık ve disiplinsizdi. İçkili eğlencelerden dönmüş, bir köşede uyuyan erkeklerin olduğu, kadınların ise sigara içerek

dersleri dinlediği hane toplantıları olmuştu (*Life and Light for Woman*, XXV, 1895: 527). Dolayısıyla kadın misyonerlerin erkek misyonerlere göre hareketliliği sınırlıydı. Güvenlikleri nedeniyle tek başlarına gezmeleri tehlikeli görülmekteydi (Döşkaya 2023: 19). Yine de ev ev dolaşılmaya devam edildi ki bu çabalardan yıllar sonra istenilen sonuçlar alınabilmişti. Rüştüye muallimin dikkati üzere Ermeni çocuklarda gözle görülür bir ilerleme vardı (*BOA, MF.MKT.: 477/57-468/59*). Oysa 1894'te Ermeni mahallesinin çocukları pazar günlerini sokakta geçiren, her türlü kötü söz ve davranışı edinen yoksul ve eğitimsiz çocuklar olarak tarif edilmişti (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 401).

Ermeni toplumunun bir kısmında eğitime karşı direnç devam etse de (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 401) sınıfların doluluğu, velilerin bağ işlerini çocuklarının okula başlama tarihlerine göre ayarlamış olması kız çocuklarının eğitiminde velilerin daha istekli olduğunu gösteriyordu (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 485). Ahalinin desteğini daha fazla alabilmek için ilave etkinlikler düzenleme yoluna gidildi. Mesela genel sınavların olduğu haftalarda giysi, yün işi ve benzeri ürünler sergilenip satışa sunulmaktaydı. Ayrıca ortaokulun büyük kızları ile lise öğrencileri düzenli okul harcından muaf tutulurken, katkı payı ödemeleri velilerin tercihine bırakılmıştı. Zira zorunlu ücret alındığında pek çok aile, çocuğu basit okuma öğrenir öğrenmez kızlarını okuldan alıyordu (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 486).

Mektuplara göre 1894 yılı boyunca tüm bölümlerde toplam öğrenci sayısı iki yüz doksan sekize ulaşmıştı. Bunların yüz on beşi Protestan değildi. Öğrencilerin altmış üçü erkek iken yüz otuz beşi kızdı (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 487). O yılın genel sınavları ve kapanış töreni 4 Temmuz Amerikan Bağımsızlık Gününe denk getirildi. Bir bakıma misyonerlik eğitimi Amerikan kimliğinin temsiliyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştı. Raporlara göre dört saat süren bu törene yaklaşık beş yüz kişi katılmıştı. Son sınıf öğrencilerinin sunum yapabilmeleri, onların eğitim hayatları boyunca edindikleri bilgi birikimi ile gelişen özgüvenlerine yorulmuştu. Oysa topluluk önünde konuşma becerisi, Urfa'daki kız çocukları arasında pek de alışıldık bir durum değildi. Son sınıf öğrencilerinin yaptığı sunumlar, onların eğitim süreci boyunca edindikleri bilgi birikimi ve özgüveni ortaya koymuştu. Bu öğrenciler kurumun ilk mezunlarıydı. Ancak Antep'te eğitimlerine devam etme istekleri farklı engellerle karşılaştı. Kızlardan birinin babası okumaya karşı çıktı. Birinin erkek kardeşinin ikna edilmesi gerekti. Bir diğersinin ekonomik imkânları yetersizdi. Bir öğrencinin ailesi ise, yapılacak harcamaları; "evlilikle sonuçlanacak bir sürece yönelik gereksiz bir yatırım" olarak değerlendirmişti (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 543-544). Bu tutum, İstanbul da dahil, Osmanlı'nın tüm şehirlerinde alışlagelmiş bir gelenektir. Evliliklere aile büyükleri karar veriyordu. Arada sırada büyük şehirlerdeki hali vakti yerinde Ermeni kadınlar, yardımlaşmaya yönelik faaliyetlerde etkin oluyordu. Fakat onların yer alabildiği sosyal faaliyetler de bunlarla sınırlıydı (Aksu 2014: 52). Kısacası misyoner okullarından mezun olan kız çocuklarının üst düzey eğitime devam edebilmeleri sadece kendi isteklerine göre değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarına ve ekonomik kaynaklara erişimle de ilişkili

olmuştu. Oysa 1895'te Antep ve Maraş'taki eğitimlerden dönen Urfa'lı kızların misyonerlik çalışmalarına katılması iş yükünü azaltmıştı. Kızların okula devamları, eğitimin yanı sıra erken yaşta evliliğe karşı bir strateji olarak da kullanılmaktaydı (*Life and Light for Woman*, XXV, 1895: 526).

1895'te tarih, misyonerlik ve astronomi derslerinin müfredata eklenmesi kız öğrencilerin yerelin dışında, dünyaya ilişkin bilgi edinmelerini amaçlıyordu (*Life and Light for Woman*, XXV, 1895: 527). Eğitim materyallerinin çeşitlendirilmesi ve özellikle küçük yaş gruplarına hitap edecek görsel uyarıcıların artırılması yönünde de adımlar atılmıştı. *The Wellspring* dergisi üzerinden yapılan çağrı üzerine Shattuck'a çok sayıda resim gönderilmiş, anaokulu öğretmeni de bu görselleri kalın kumaş şeritlere yapıştırarak üçe katlanabilir pano biçiminde on yedi ayrı set hazırlamıştı. Bu yaratıcı uygulamalar, sadece pedagojik donanımı artırmakla kalmadı, Şehirde anaokuluna olan rağbeti de yükseltti. Yalnızca anaokulunda değil, tüm bölümlerde gözle görülür niceliksel bir artış vardı. Üç yıl önce toplam öğrenci sayısı 250 civarındayken bu sayı 1895 eğitim yılında 390'a ulaştı. Bu artış, misyoner okulunun halk nezdinde giderek daha geniş kabulünün, eğitim alma talebinin yükseldiğinin deliliydi. Bu noktada Ida Mellinger'in gerçekleştirdiği ev ziyaretlerinin öğrenci kazanımında etkili olduğunun altı çizilmişti (*Life and Light for Woman*, XXV, 1895: 528).

Urfa ve çevresinden toplanan yetimlerin iâşesi misyonerliğin dikkat kesildiği işler arasındaydı. Shattuck'un yerel makama sunduğu bildirimine göre Amerikan misyonerlerinin idaresi altında toplam 192 yetim bulunmaktaydı: Urfa'dan 151, Siverek'ten 21, Hısnımansur'dan 14 ve Birecik'ten 6 yetim vardı. Bunların 69'u erkek, 82'si kız çocuğu olup; 126'sı Ermeni, 20'si Protestan, 4'ü Katolik ve 1'i Süryani'ydi (*BOA, ŞD.:* 2231/25-29). Bu çocuklardan yirmi ikisinin İstanbul ve İzmir'deki uygun okullara yerleştirilmesi için bizzat İngiltere Sefareti talepte bulunmuştu (*BOA, İ.HUS.:* 49/130-1). Yerel yöneticiler ise bu çalışmalara yönelik endişeli ve mesafeliydi. Misyonerler tarafından "şefkat" ve "yardım" söylemleri altında tesis edilmek istenen yetimhane benzeri yapıların, gerçekte belirli siyasî maksatlara hizmet ettiğini düşünüyorlardı (*BOA, DH.TMIK.M.:* 58/72-2). Zira misyonerler adına şehre gelen sandıklar içerisinde Ermeni toplumu isyana teşvik edecek yayınlar ele geçirilmişti. (*BOA, DH.MKT.:* 1131/31-2). Maraş ve Urfa sancaklarında henüz birer idadî mektebi dahi yoktu. Antep ve Antakya gibi nüfusça yoğun kazalarda yaşayan çocuklar eğitim için yalnızca Halep İdadisine başvurmak zorundalardı. Ancak bu okula en fazla elli yatılı öğrencinin kabul edilmesi, mahallî halkı ecnebi mekteplerine yönlendirmekte; bu durum ise siyasî ve idarî açıdan çeşitli sakıncalar doğurmaktaydı. Bu nedenle Halep İdadisinin birinci dereceye yükseltilmesi; Maraş, Urfa, Antep ve Antakya'da birer idadî mektebinin tesis edilmesine izin verilmesi talep edilmişti. Fakat bütçe yetersizliği sebebiyle söz konusu okulların açılmasına dair izin çıkarılamamıştı (*BOA, MF.MKT.:* 325/44-1-2).

1899 sonbaharında Urfa'dan ayrılıp İstanbul üzerinden İngiltere'ye gitmeyi planlayan Shattuck, birkaç hafta İstanbul'da kaldıktan sonra 21 Nisan'da Ekümenik Misyonerler Konferansı'nın New York'taki açılışına (*Mission Studies*, v. 3. 1900-1903: 18) katılabilmmişti. Kürsüye davet edildiğinde yoğun ilgiyle karşılanmış ve "Urfa'nın Kahramanı" olarak takdim edilmişti. Konuşmasında misyoner kadınların çalışmalarıyla (*Life and Light for Woman*, XXIX, 1900: 267) beraber Urfa'da sürdürülen ve elde edilen başarılarla değindi. Verdiği rakamlara göre Protestan kilisesine üye sayısı 1.500 kişiye ulaşmıştı. Misyon için çalışan yirmi iki kadın ise ev ev dolaşmaya devam ediyordu. İncil okumayı öğrenen kişi sayısı da iki bine yaklaşmıştı. Altı farklı bölgeye ayrılan şehirde haftada iki kez düzenli olarak bir araya gelmekteydi (*Ecümenical Missionary Conferance*, 1900: 454).

Shattuck'un Urfa'dan gönderdiği bir mektupta, aile içi yapıların dönüşümünde kadın eğitiminin sağladığı önem ortadaydı. O'na göre eğitim faaliyetleri açısından bu yeni durumun gelişiminde iki unsur etkiliydi. Bunlar, kızlar için açılan yüksek eğitim kurumları ve devam eden anaokullarıydı (*Life and Light for Woman*, XXIX, 1900: 441-442). Protestan ve Gregoryen okullarının birleşik denetimi de iyi sonuçlar vermişti (*Life and Light for Woman*, VXXXI, 1901: 521). Yerel yönetim ise bu tarihlerde misyonun Protestan mektebini gizlice genişletme çabalarını takip etmekteydi (*BOA, DH.TMIK.M.:* 101/38-1).

1902'de kız ve erkek öğrenciler arasındaki iş bölümleri cinsiyete dayalı olarak düzenlendi. Buğdayın yıkanması ve değirmene taşınmasından erkek öğrenciler sorumlu tutulurken, ekmeğin hazırlanması ve pişirilmesi kızlar tarafından üstlenildi. Erkek-kız grupları için birer günlük kamp formatında uygulanan bağbozumu gezileri ise öğrenciler için alternatif eğitimler olarak tertip edildi (*Life and Light for Woman*, XXXII, 1902: 137-138). Müslüman kız çocukları için bir kız ilkokulu açılması fikri de bu sıralar ortaya atılmıştı. İstanbul'dan Darümuallimat mezunu bir kadın öğretmen Urfa'ya getirildi. Dönemin Rüşdiye ve İdadi müdürlüğünü yapan İhsan Şerif Saru'nun oğlu Kamuran Saru, o günlerin Urfa'sında kız çocuklarının okula gidişine karşı olunduğunu yazmıştı. İhsan Şerif, ileri gelenleri bir şekilde ikna etmeyi başarmış ve kızları okula kaydettirmeyi kabul ettirmişti. Kara Meydan semtinde bir hane kiralanmış, ihtiyaçlar tamamlanmış, padişahın tahta çıkış yıldönümüne denk getirilen açılış gününde Urfa ileri gelenleri hazır bulunmuştu. Bir kız çocuğu da nutuk okumuştu ki bu Urfa'da ilk defa görülen bir hadisedi. Açılıştan bir süre sonra kız öğrencilere çiçek aşısı bile yapılmıştı. Ancak ilk günden itirazlar yükseldi. Kız öğrencilerinin ağabeyleri okul kapısına dayanıp tehdide başlamışlardı. Dolayısıyla okul devam edemeyip kapanmıştı (*BOA, MF.MKT.:* 661/63-1, *BOA, MF.İBT.:* 127/109-3, Saru 1970: 38). Oysa 1903'te Antep'teki yıllık toplantıda, Shattuck'un okunan raporu kızların çalıştığı "Mendil Bölümü"ne atıfta bulunuyordu. Çalışan kadın ve kızların artık daha düzenli oldukları, saçlarının düzgün taralı, giysilerinin temiz ve sağlam olduğuna dikkat çekilmişti (*Life and Light for Woman*, XXXIII, 1903: 528). Bir yanda da beş yüzü aşkın öğrencinin eğitimiyle ilgileniliyordu (*Life and Light for Woman*, XXXV, 1905: 477). Yemeklerin hazırlanmasından

çorap örme işlerinin yürütülmesine kadar günlük faaliyetlerin organizasyonu Miss Chambers'ın gözetiminde olduğundan, O'nun şehirden ayrılığı kızlar yurdunda idari bir boşluk yaratmıştı (*Life and Light for Woman*, XXXV, 1905: 477-478).

Urfa'da açılan körler okulu, misyonerliğin şehirdeki gelişim seviyesini gösteren kurumlardan biri olmuştu. Kısmen görme engelli olan Mary Harutunian, İngiltere'nin başkenti Londra'da bulunan Royal Normal School for the Blind adlı okulda eğitim aldıktan sonra Urfa'ya döndü. Ardından görme engelli çocukların eğitim görebileceği bir okul açıldı ve burada Braille sistemi öğretildi (Fensham 1908: 64). İlk senelerde öğrenci sayıları az oldu. Okutulan dersler, başlangıçta temel seviyede okuma-yazma ve matematikten ibaretti. Çok geçmeden müfredat çeşitlendirilmişti (Yücel 2011: 74). Harutunian adına İngiltere'den gelen kabartma yazılı kitaplar, her ne kadar görme engelli öğrencilere mahsus ders kitapları olsa da yerel memurlar, kitapların hangi lisan üzerine düzenlenip yazıldığına dair bir fikir edinememişti (*BOA, MF.MKT.:* 808/29-3). 1909 raporlarının öncelikli konusu da görme engelli çocuklar için açılmış bu okuldu. Burası çok küçük bir okuldu. Yalnızca dokuz ya da on çocuk vardı ama zamanla büyümesi bekleniyordu. Masraflar Maraş'taki Genç Kadınlar Hristiyan Birliği tarafından karşılanıyordu (*Life and Light for Woman*, XXXIX, 1909: 336). Öğrenciler on dört şehir ve kasabadan geliyordu. Bazıları okula ulaşmak için bir aylık yolculuk yapmak zorunda kalmıştı (*Life and Light for Woman*, XXXIX, 1909: 269). Protestan misyonerlerin çabaları, şehirdeki Kapusen misyonuna da esin kaynağı oldu. 1910'da cemaat reisi Bedercan Efendi küçük kızlara mahsus nakış mektebi için ruhsat almaya çalışmıştı (*BOA, DH.İD.:* 123/7-7). Eğitim alanına yönelik bu teşebbüsler, nihayetinde misyonerliğin temel amacı olan mezhep temelli dinî dönüşüm faaliyetlerinden bağımsız düşünülemez. Zira açılan okulların sağladığı elverişli ortam, Gregoryen toplumunun Protestan misyonerleriyle daha yakın temas kurmasını sağlamıştır.

1.2. Dinî Eğitim: İbadet ve Dua Toplantıları

Protestan misyonerliği, her şeyin bilgidan ibaret olmadığı gerçeğinden hareketle öğrencilerin dinî duygu ve yaşantılarının gelişimi ve sürekliliğinin sağlanması adına da etkinlik içerisinde oldu (Aksu 2017: 195). Din temelli bu faaliyetler, görevli istasyon mahali ile beraber çevre köy ve kasabalara kadar uzatıldı. Urfa misyonu da bir dış istasyon olmasına rağmen çevre Ermeni köyleri ihmal edilmemişti. Germuş köyünün papazı, 1877 itibarıyla köyün farklı bölgelerinde düzenlediği çalışmalarla haftanın beş akşamı Protestanların evlerinde İncil çalışmaları düzenleyebilmişti (*The Missionary Herald*, LXXIII, 1877: 187). Bu faaliyetler kadın-erkek, bireysel veya topluluk düzeyinde belirgin bir dönüşüme ön ayak oldu. Yürütülen haftalık derslerin öğrenciler üzerindeki etkisi, kızların derslerde işlenen temaları tekrar edebilmeleri üzerinden değerlendiriliyordu. Okumayı öğrenmek üzere köylerden gelen kızlar sayesinde, başka genç kadınlar da onlara katıldı. 1889'da otuz altı kişiye ulaşan bir İncil sınıfı kuruldu ve okumayı öğretmek için bir öğretmen tutuldu. Bu sınıfın cuma günleri

kilisede dua toplantısı yapması sağlandı. Misyoner West ise sabahlarının büyük kısmını şehirde misyonerlik faaliyetlerine ayırıyordu. Urfa'dan ayrılacağı sırada kadınlar için haftada on iki bölgesel dua toplantısı düzenleyecek aşamaya gelmişti. Toplantıların çoğu kilisedeki kızlar tarafından yürütülüyordu. Bazı Gregoryen Ermeni bölgelerinde kırk-elli kadın bir odada toplanır ve duaları dinlerdi. Dinî bilgi ve okuryazarlık seviyeleri o kadar sınırlıydı ki bir Gregoryen Ermeni kadın, sabah toplantılarından birinde iki saat oturup yalnızca "İsa" ve "emmaus" kelimelerini anlayabiliyordu. Ardından kendi kiliselerini eleştirerek "bu sözleri nerede işitiyoruz ki? Papazlar acaba söylediklerini kendileri anlıyor mu?" diye sınırlı olan dinî bilgilerine dikkat çekmişti. Bu tür haberlere süreli misyoner yayımlarında yer ayrılması, mevcut yerel dinî yapının yetersizliğini, misyoner eğitim ve vaazlarının Hristiyanlar nazarındaki "aydınlatici" niteliğini vurgulamak içindi. Raporlara bakılırsa misyonerlik, sadece dinî boyutuyla bir cesareti teşvik etmemişti. Çalışmalar Urfa evlerinde konuşma özgürlüğünü de yaratmıştı. Pazar günleri şehrin Süryani mahallesinde başlatılan kız toplantısı, sayı ve ilgi açısından büyük olmuştu. Toplantı için gidilen evlerden bazıları çok kötü haldeydi. Yine de kadınlar gelmeye devam etmişti (*Life and Light for Woman*, XIX, 1889: 488; *Life and Light for Woman*, XXI, 1891: 258).

1890'da kadınlar arasında dua toplantı sayısı haftada dokuzaya çıktı. Verilen rakamlara göre katılımlar beş yüze kadar ulaşmıştı. Yoğunluk üzerine WBMI tarafından desteklenen Ida Mellinger, West'e yardımcı olmak üzere Urfa'ya gönderildi (*Life and Light for Woman*, XX, 1890: 390). Mellinger eğitimini özel bir öğretmenden almış, kalan kısmını Cedar Valley Semineri'nde tamamlamıştı. Bir süre Iowa'nın Osage kentinde yaşamış ve misyonerliğe hazırlanmıştı. Chicago'daki İncil Enstitüsü'nde üç aylık eğitim almış ve Urfa'ya hareket etmişti (*Life and Light for Woman*, XX, 1890: 467). Mellinger'in gelişyle beraber her sabah gün doğmadan özel toplantılar düzenlenirken, büyük kalabalıklar bir araya getirildi. Mektuplara bakılırsa kızların ruhsal gelişimi, misyonerlerin Urfa'ya geldikleri zamanla kıyaslandığında büyük farklar vardı. Pek çoğu kendi başına ders vermiş, içlerinden biri on kişilik bir sınıf toplamıştı. Protestan topluluğu ile Ermeniler (Gregoryen) arasında herhangi bir mezhebî ihtilafın yaşanmadığına yapılan vurgu bir yandan misyon faaliyetlerinin bölücü değil birleştirici olduğu imajını yaratırken, diğer yandan yerel cemaatlerle uyumlu çalışıldığını Batı kamuoyuna göstermek amacını taşıyordu. Altı Gregoryen papazın Protestan okulunu ziyaret ederek dersleri dinlediği ve çalışmalar hakkında sorular yönelttiği haberi ise yerel dinî önderlerin Protestan misyonerlerine tamamen mesafeli olmadığını belirtmek içindi. Nitekim Antep örneğinde olduğu gibi, Urfa'da da zamanla toplumsal ve kültürel ölçekte belirgin dönüşümlerin yaşanacağı öngörülmekteydi (*Life and Light for Woman*, XXI, 1891: 259). Zamanla misyoner evindeki ibadet toplantılarına başka mahallelerden gelenlere yer kalmayacak kadar katılımlar arttı (*Life and Light for Woman*, XXII, 1892: 15). Öyle ki bazı yerlerde genç kadınların okumayı bilmemesi olağan dışı karşılanmaya başladı. Düğünlerde ve bayram günlerinde şarap içmek ise giderek toplum nezdinde zararlı bir alışkanlık olarak

nitelendirildi. Kadınlar arasında sigara içen sayısı da azalmıştı. Genç kuşak kadınlar arasında ise hiç bilinmiyordu. Anne babaların beşikteki bebeği istedikleri kişiyle nişanlayıp küçük yaşta evlendirme adeti de sona ermişti. Gelinlere çoğu zaman evliliğe razı olup olmadıkları soruluyordu. Bazı yerlerde, gelinlerin yüzlerini örtüp, aylarca yalnızca kayınvalidelerinin yanında fısıltıyla konuştuğu ve banyo dışında sokağa çıkmadığı eski geleneğin gerilediğine dikkat çekilmişti (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 166). Ancak yine de şehrin Hristiyanları arasında henüz on üç yaşında olup nişanlanmış olanlar ve bir sonraki yıl evlenmeyi bekleyenler vardı. Shattuck'un dikkat çektiği üzere "kız çocukluğu" Urfa'da çok kısa sürüyordu. (*Mission Studies*, v.I. 1883-1894: 244).

1894 yılında ibadet amacıyla yaklaşık iki yüz aileye ulaşıldığı belirtiliyordu. Bu yıl Pazar okulunda derslerin sınıflar hâlinde yürütülmesi için düzenlemeye gidildi. Kadınların katılımı başlangıçta altı ile otuz kişi arasında değişirken, yapılan düzenlemeyle birlikte ortalama yüzü aşkın katılıma ulaşıldı. Kadınlar, genç kızlar ve çocuklara yönelik öğretmenler her hafta bir araya gelerek dersleri birlikte değerlendiriyordu. Misyonerlere göre bu süreçte hızlı kavrayış ve ruhsal gelişim belirgin biçimde artmıştı. Daha önce hiç İncil okumayan pek çok Protestan kadın düzenli olarak haftalık okumalar yapmaya başlamıştı (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 442). Protestan olmamalarına rağmen Gregoryen kadınlar da pazar okuluna düzenli olarak katılıyorlardı. Mahallede ihmal edilmiş Gregoryen çocuklar için açılan bir pazar okulu 1894 yılı boyunca devam ettirildi. Bu çocuklara İncil'den ayetler ve ilahiler öğretiliyor; bir İncil hikâyesi resimle anlatılıyordu. Çocuklardan bazıları güçlkle okula alınabilmişti. Anne babaları eğitimsiz, kaba ve fakirdi. Çocuklarının okuma öğrenmesi için kendilerini en küçük zahmete bile sokmuyorlardı. Ortalama olarak her gün sekiz aile ziyaret ediliyordu (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 443).

1897 itibarıyla şehirde kadınlara ve genç kızlara okuma yazma öğreten on dört öğretmen görevdeydi (*Life and Light for Woman*, XXVII, 1897: 91). Effie Chambers'in mektubuna göre bu öğretmenlerin çoğu yeni dul kalmış kadınlardı. Bu şekilde ailelerini tamamen ya da kısmen geçindiriyorlardı. Okuma yazma eğitimi verenlerin dışında beş kadın, daha küçük toplantılar düzenliyor ve hastaları ziyaret ediyordu. Okumada yeterli ilerleme kaydedenler, her çarşamba sabahı yürütülen İncil sınıfına katılma hakkı kazanıyordu. 1897 yılındaki konu, Matta'ya göre İsa'nın hayatının incelemesi üzerine olmuştu. Pazartesi akşamları ise öğretmen toplantıları yapılmaktaydı (*Life and Light for Woman*, XXVII, 1897: 91). Chambers, 1898'de Urfa'daki çalışmalarına devam etti. Bir süre okullarla ilgilenip İncil işini bırakıyor, sonra İncil işini yapıp okulları bırakıyordu (*Life and Light for Woman*, XXVIII, 1898: 527). Parası olmayan ya da bir başkası tarafından ücreti ödenmeyen hiçbir çocuğu kabul etmiyorlardı (*Life and Light for Woman*, XXIX, 1899: 284). Kapsamlı dinî ve toplumsal faaliyetler yürütülmesine rağmen, mezhep değişiminin teşvik edildiği; ancak bu süreçte hiçbir zaman zorlayıcı yöntemlere başvurulmadığı bilhassa vurgulanmaktaydı. Shattuck 1900'de New York'taki Ekümenik Misyoner Konferansında; "yetimlere İncil'i özgürce veriyoruz, ancak

hiçbir şekilde mezhep değiştirmeye zorlamıyoruz” demişti. Konferanstaki konuşmasına ise şu sözlerle devam etmişti:

“Büyük kız yetimlere gelince, onları evlendirmemiz için bizden rica ediliyor. Bunu ister misiniz? Hayatımız boyunca erken evliliklere karşı mücadele ettik. Şimdi öğrettiğimizin aksine mi davranalım. Bu kızları on dört, on beş, on altı yaşında evlendirelim mi? Biz “hayır” diyoruz. Bu kızların çoğunun öğretmen olmasını bekliyoruz. Onlar da bu konuda erkekler kadar hevesli. Yine de ne erkekler ne de kızlar, sıradan halkın yaşam alanının dışına çıkacak şekilde eğitilmeyecek. Bu nedenle erkeklere zanaat öğretiyoruz; kızlar ise ip eğirmeyi, kendi giysilerini dikmeyi, yemek pişirmeyi ve ileride evlerinde kendilerinden beklenen her şeyi öğreniyorlar (*Ecümenical Missionary Conference II, 1900: 237-238*).

Her öğrenci, öğretmeninin maaşına katkı olarak haftada iki kuruş ödüyordu. Öğretmenlerin maaşı ayda kırk kuruş, yani yaklaşık 1,75 dolardı. Bu nedenle çalışma neredeyse kendi kendini finanse eder durumdaydı. 1900 yılının sonlarına doğru ileri düzey öğrenciler için bir sınav yapıldı. Katılan elli-altmış kadından on sekizi öğretmen desteğine ihtiyaç duymayacak seviyeye gelmişti (*Life and Light for Woman, XXIX, 1900: 297*). Bir sonraki yıl üst düzey sınıflarda deneyimli öğretmenler vardı. Bu yıl kız lisesinin seviyesi yükseltildiğinden mezun verilememişti (*Life and Light for Woman, XXXI, 1901: 522*). 1905 itibarıyla İncil kadınlarının ve kırk beş öğretmeni bulunan pazar okulunun denetimi devam ettirilmekteydi. Çevre köylerden gelen öğrencileri barındıran Körler Okulu'nun tüm maddi ve manevi sorumluluğu da üstlenilmişti (*Life and Light for Woman, XXXV, 1905: 477*).

Misyonerlik faaliyetleri bir bakıma yerel halkla kurulacak sağlıklı iletişime bağlıydı. Dolayısıyla bölgenin dillerini öğrenme süreçleri misyonerler açısından zaman alıcı ve zorlayıcıydı. Mellinger'in belirttiğine göre dil öğrenememek endişe yarattığı gibi yalnızlık ve moral bozukluğuna da neden olmaktaydı. Urfa'ya ilk geldiğinde Rahip Hagop Abouhiattian (Abuhayatiyan) O'na dil öğretmenliğini yapmıştı (Bayly 1933: 48-49). Öyle ki kapalı yaşam ve Ermenice alfabe gözlerine zarar verince tıbbi tedavi için Antep'e götürüldü. Buna rağmen gözleri giderek kötüleşti ve doktor, Ermenice karakterlere bakmasını yasakladı. Nihayetinde Harput'a gitmesi, Ermeniceyi kulak yoluyla öğrenmesi tavsiye edilmişti (Bayly 1933: 50). 1893'te Corinna Shattuck ise dil öğrenme konusunda epey yavaş olduğunu belirtirken, bir yıl içerisinde Türkçeyi neredeyse İngilizce kadar rahat konuşabildiğini yazmıştı (*Life and Light for Woman, 1893: 535*). Misyoner kadınları zorlayan etkenler çeşitliydi. Yardımcı yerel kadınların artan ailevi yükümlülükleri, çalışanların vefatı, başka şehirlere taşınma zorunluluğu kadınları faaliyetlerden çekilmek zorunda bırakmıştı (*Life and Light for Woman, 1894: 441*).

Dersleri aksatan kolera salgınları yirminci yüzyılın başlarında da devam etti. 1903'ün Ağustos ve Eylül aylarında kolera şehrin her tarafını sarmıştı. Bağ evlerinde kalanlar arasında bile hastalık yayılmıştı. Yaklaşık sekiz yüz ila bin kişi bu hastalıktan hayatını kaybetti.

Çocukların umumi hamama gitmesine veya oraya buraya iş için gitmesine izin verilmedi. Dükkânda çalışanlar bile suyu kendi temiz kuyularından taşımak zorunda bırakıldı. Sebze ve meyveler pazardan alınmadı. İki misyoner evinde bazı çocuklar bağırsak rahatsızlıkları geçirdi. Buna rağmen aralarında tek bir vakaya rastlanmadı. Koleradan dolayı okulların açılması gecikti. Açıldığında da şehir henüz tamamen hastalıktan temizlenmemişti. Öğretmen ve öğrenciler için su içme, öğle yemekleri vb. konularda çok sıkı kurallar uygulandı (*Life and Light for Woman*, 1904: 526). Sağlık koşullarındaki aralıklı duraksamalar dışında dua toplantıları, İncil okumaları ve pazar okulları aracılığıyla kadınların örgütlü hareketi devam etti. Böylelikle bireysel ibadet alışkanlıkları ile toplu dua işleri düzenli hâle getirilmişti. Bu süreçte, yalnızca okuma-yazma değil, aynı zamanda Hristiyan kimliğinin sürekliliğini sağlayacak bir dinî bilinç de sağlanmıştı. Ancak misyonerlik faaliyetleri sadece eğitim ve din odaklı çalışmalarla sınırlı kalmadı. Kadın ve kızlara yönelik dikiş-nakış işleri üzerinden istihdam alanları yaratılmıştı.

1.3. Dikiş-Nakış İşleri ve Kadınların İstihdamı

Misyonerler ve açtıkları okul/atölyeler bireysel becerileri geliştirmenin ötesinde, iktisadî faaliyet türlerini de çeşitlendirmişti. Kadın ve kızların çalışma hayatına katılmak ve geçimlerini sağlamayabilmek adına ilk etapta yerel bilgilerden istifade edildi. Kadın ve kızların dikiş-nakış işlerine eğilimi sayesinde ilk üretimler bu alan üzerinden yapıldı. Bu iş gayrimüslim kadınlar lehine ekonomik kazanç sağlarken, kadınların ev içi yaşamdan kamusal alana katılımını hızlandırmış, Müslüman kadınlara nazaran dışa dönük olmalarına imkân vermişti. Kızlarla yapılan çalışmalar, doğal olarak önce yıkama, yemek pişirme ve dikişle başlamış, daha sonra ipek nakış ve mendil ile yaka gibi ince işçiliklere dönüşmüştü. Türkiye’de yapılan işlere yeterli talep olmadığı için Shattuck, Avrupa’ya giderek Belfast, İrlanda merkezli McBride Şirketi ve bir Alman firmasıyla anlaşma yaptı. Bu andan itibaren, nakış işleri sağlam bir mali temel üzerine oturtuldu. Böylece düzenli olarak iki binin üzerinde kadın ve kızın çalıştırılmasıyla her hafta beş yüz düzine nakışlı mendil sevk edilmişti (Peabody, 138-139). Bazı Ermeni kadınlar, okul ve İncil çalışması yürütmenin yanında pamuk topları hazırlayıp eğirmek üzere dağıtıyordu. Elde edilen iplik satılıp misyon çalışmalarına gelir sağlanıyordu (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 167). Ancak kadınlar bu işten sadece iki kuruş kazanabiliyordu (*Life and Light for Woman*, XXI, 1891: 258), (*Life and Light for Woman*, XXIII, 1893: 345).

Kız çocuklarının eğitim süreçlerine dâhil edilmeleriyle ekonomik kalkınma geniş bir tabana yayılmış oldu. Özellikle halkın dikiş ve nakış derslerine gösterdiği ilgi, kız öğrencilerin derslerde daha uzun süre tutulabilmelerini sağlamıştı. Ayrıca yün ve dantel işlerini defalarca söküp yeniden yapmak, sayarak planlamak, el işiyle meşgul olan bu kızların zihinsel gelişimlerini de etkilemişti (*Life and Light for Woman*, XXIV, 1894: 443). 1899’a gelindiğinde, rüştiye öğretmeni İhsan Şerif Saru’nun bir raporu gayrimüslim çocuklarda görülen bu belirgin

değişimin altını çiziyordu. Saru'ya göre, her gün her cami avlusunda kırk elli Müslüman çocuk ve hatta yirmi otuz yaşlarındaki gençler çelik çomak oynarken, Ermenilerden bir çocuk dahi sokaklarda yoktu. Tüm sanayi faaliyetleri Ermenilerin elindeydi. Şehirde İslam'dan bir ekmekçi dahi yoktu (BOA, MF.MKT.: 477/57-468/59). Hatta misyoner Effie Chambers Urfa'ya gönderildiğinde yeni bir yapılanma sürecine girilmişti. Ermeni dul kadınlardan bazıları şilte, yorgan ve giysi dikmeye yönlendirildi. Bazılarına kırmızı ve mavi pamuklu ev dokuması kumaşı işleyerek yastık, puf ve seccade yapmak öğretildi. Diğerleri ise mendil, dantel örtü yapmaya sevk edildi (Greene 1916: 178). Ayrıca Gregoryen ve Protestan okullarının birleştirilmesiyle eğitimin daha kapsamlı bir örgütlenmeye kavuşturulduğu raporlanmıştı. Bu sistemle on dört bölümden oluşan yapıda bini aşkın öğrenci eğitim görmeye başladı (*Life and Light for Woman*, XXVII, 1897: 90). Alman Doğu Misyonu tarafından 1897'de açılan halı dokuma atölyesi ise Ermeni dul kadınlar için yeni bir istihdam yaratmıştı (Kieser 2013: 292). XX. yüzyılın başında ise çorap imalathanesinde bin kadar kadın çalışmaya başlamıştı (Kandiyoti 2004: 10)

1905 itibarıyla Shattuck binden fazla çalışan kadına rehberlik etmeye devam etmekteydi (*Life and Light for Woman*, XXXV, 1905: 79). Kısa sürede mendil üretimi alanında istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık iki bine çıktı. Dul kadınlar ve yetim kızlara yönelik yürütülen sanayi temelli çalışmalara ek olarak, erkek çocuklara yönelik bir sanayi okulu da kurulmuştu (*Life and Light for Woman*, XXXVI, 1906: 572). 1908'e gelindiğinde beş yüz kadın ve kız ipek nakış işiyle uğraşıyordu. İki yüz kadın ise ince keten işini üstlenmişti. Daha az sayıda kişi de renkli çorap işliyordu (*Life and Light for Woman*, XXXVIII, 1908: 282). Çorap yapımında 65, keçe işlemeciliğinde 30 kız çalışıyordu. 300 çocuk ise ip eğirme ve dokumacılıkta, 200 çocuk da ipek nakış işinde çalıştırılıyordu (Strong 1910: 397). Kadın ve kızların sanayi çalışmaları kapsamında 1908'de on altı bin düzine dantel mendil ihraç edildi. "Belfast" adı verilen deve, nakış yüklerini Urfa'dan sahil şehirlerinden birine taşıyordu (*Life and Light for Woman*, XXXVIII, 1908: 252). Shattuck bir bakıma Urfa'da kadın emeği seferberliğini başlatmıştı. Raporlara göre şehri kadın sanayileriyle dolu canlı bir yere dönüştürmüştü. Her şey kız yurdunun bitişiğindeki misyon evinin küçük bir odasında, 14 ile 40 yaş arasındaki kadın ve genç kızların nakış işlemesiyle başlamıştı. Öğrenenler başkalarına öğretiyordu. Her iş Shattuck tarafından incelendikten sonra kusurlu olanlar düzeltilmek üzere geri gönderiliyordu. Modeller sistematik olarak numaralandırılıyordu ki siparişler bu kayıtlar üzerinden takip ediliyordu. Satışlar ise İstanbul'daki bir aracı kadın vasıtasıyla yürütülüyor ve ürünler onun aracılığıyla Almanya ile İngiltere'ye ulaştırılıyordu. 1907 yılı içerisinde her ay yaklaşık bin düzine mendil İngiltere'ye gönderildi. Bu sanayi kolunda çalışan kadınların bin beş yüzü Urfa'da, geri kalanları ise Germuş, Birecik, Siverek ve Adıyaman'daki şubelerde çalışıyordu. Shattuck İrlanda'daki dostlarından malları taşımak için üç deve istemişti; bir tanesini almış ve ona "Belfast" ismini vermişlerdi.

1908’de yine Shattuck’un girişimleriyle Urfa çevresindeki Arap köylerinde modern tarım tanıtıldı. Tohum, makine ve bir yönetici temin edildi. Arap köylüler tarlaları ekip biçiyor ve ürünü onunla paylaşıyordu. Develer, atlar, pulluklar, biçerdöverler, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’den hediye olarak gönderilmişti (*Life and Light for Woman*, XXXVIII, 1908: 282-283). Shattuck ise sanayi tesisleri için Avrupa’dan gönderilen alet-edevatın vergiden muaf tutulması için başvurularda bulunuyordu (*BOA, BEO.: 2728/204567-1; BOA, DH.MKT.: 1020/19-6*). II. Meşrutiyet ilan edildiğinde - her ne kadar bu durum halk arasında huzursuzluk yaratmış gibi gözükse de - şehirdeki misyoner sanayi kolları neredeyse en parlak zamanlarını yaşıyordu. Shattuck, Meşrutiyet’i otoriteye karşı bir meydan okuma olarak değerlendirmişti. Bir süre seyahat izinleri kaldırılmıştı. Yolculuk izni verildiğinde herkes bir yerlere gitmek istemişti. Ancak “pek çok kişi özgürlük ile başıboşluğu ayırt edememişti”. 1908 ülke ve şehir adına zor bir yıl olmuştu (Peabody 1913: 26). Corinna Shattuck Türkiye’de otuz yedi yıl çalıştı. O’nun sayesinde 1909’da 2.336 kadın nakış işinde çalışır durumdaydı. Öyle ki 1910’da 25 bin dolar değerinde ürün satışına ulaşılmıştı (Greene 1916: 179).

Corinna Shattuck 1910 Nisan’ında hastalananınca ABD’ye dönmek zorunda kaldı. Atlantik yolculuğunda, Doğu gezisinden dönen Dr. W. A. Knight ve eşi aynı gemideydi. Doktor ve eşi O’nun hasta olduğunu görünce gemi Cape Race’e ulaştığında telsiz mesaj gönderilmesini, Boston limanına vardığında bir ambulans, bir doktor ve bir hastanede yatak hazır edilmesini önermişlerdi. Karaya çıkışından iki hafta sonra Shattuck 22 Mayıs Pazar günü hayatını kaybetti (*Life and Light for Woman*, XL, 1910: 290-291). Onun ölümünün akabinde dergiye gönderilen haberler de neredeyse son buldu.

Sonuç

Urfa’daki Amerikan Protestan kadın misyonerlerinin çalışmalarını, yalnızca dinî bir tebliğ faaliyeti olarak değil; eğitim, sosyal yardım, kadın emeği ve gündelik yaşam pratiklerinin yeniden örgütlenmesini hedefleyen çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak görmek gerekir. Öyle ki Urfa misyonu, bir dış istasyon olmasına rağmen, kadın odaklı misyonerliğin sınırdışı önemli bir laboratuvar olmuştur. 1877-1910 arasında Corinna Shattuck’un öncülüğünde şekillenen bu çok katmanlı ağ; anaokulu ve kız sınıfları gibi eğitim birimleriyle okuryazarlığı arttırmış, mahalle içi dua/pazar okul sistemleriyle kadınların dinî pratikleri bir bakıma kurumsallaştırılmıştır. Dantel-mendil, yün ve dokuma eksenli üretim atölyeleri sayesinde hane ekonomilerine düzenli bir gelir kanalının açılması, cemaat erkeklerinin de gelir düzeyinde belirgin bir yükselişi sağlamıştır. Kaldı ki Osmanlı Devleti’nin mali istikrarsızlık yaşadığı bu çağda, Hristiyan kadınların üretim alanına dahil olmuş olması, hem yeni bir işçi grubunun ortaya çıkışını sağlamış, hem de taşra ekonomilerine nispeten katkı sunan küçük ölçekli ekonomik yapıların oluşmasını sağlamıştır.

Dergideki anlatılar, “kızkardeşlik” söylemi üzerinden Batı kamuoyunda kaynak seferberliğini tetiklemiş; bireysel başarı hikâyeleri üzerinden Urfa’ki başarılar görünür

kılınmaya çalışılmıştır. *Life and Light for Woman* dergisinde aktarılan mektuplar ve raporlar, bu süreci Batı kamuoyu için bir “başarı hikâyesi” biçiminde kurgularken; Osmanlı arşiv belgeleri aynı gelişmeleri idarî kaygılar, toplumsal dirençler ve siyasi endişeler bağlamında yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ihtiyatlı ama kademeli kız eğitimi açılımı da buna paralel gelişme göstermiştir. Eğitim faaliyetleri, kızların okuryazarlık kazanımı ile sınırlı kalmamış; onların aile içinde daha bilinçli annelik rollerine hazırlanmasına, öğretmenlik gibi meslekler yoluyla kamusal alana katılmalarına ve erken evlilik gibi köklü geleneklere karşı bir duruş sergilemelerini sağlamıştır. Geleneksel kabullere karşı; annelik, erken yaşta evlilik ve kız çocuklarının eğitimi gibi Batılı modernleşme söylemleri sınırlı da olsa Urfa gibi geleneksel bir Osmanlı şehrinde dahi kamuoyu desteği yaratabilmiştir. Misyonerlik adına eğitimdeki bu terakki, mezhep karşıtlığından öte, Protestan ve Gregoryen okullarının müşterek idareleriyle sağlandığını da belirtmek gerekir. Aynı süreçte, sanayi kollarında yürütülen nakış, dantel ve çorap üretimi, kadın emeğini iktisadî süreçlere dâhil etmiş, yoksul dul ve yetimlerin istihdam edilmesine imkân tanımıştır. Böylece kadın iş gücü hem yerel dayanışmayı hem de Osmanlı sınırları dışındaki pazarlara ulaşımı sağlayan bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla Urfa örneği, misyonların çevre periferide de geleneksele rağmen modern yöntemlerle kadın ve kızların öne çıkarıldığı bir kalkınma halkasının kurulabildiğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi BOA

Mühimme Kalemî Evrakı A.MKT.MHM: 702/25.

Bab-ı Ali Evrak Odası BEO: 2728/204567.

Maarif Nezareti - Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî MF.İBT: 127/109.

Maarif Nezareti - Mektubi Kalemî MF.MKT: 477/57, 468/59, 808/29, 325/44, 661/63.

Şura-yı Devlet ŞD: 2231/25.

Dahiliye - İdare DH.İD: 123/7.

Dahiliye - Mektubi Kalemî Muamelat DH.TMIK.M: 58/72, 101/38.

Dahiliye - Muamelat DH.MKT: 1131/31, 1020/19-6.

İrade - Hususi İ.HUS: 49/130.

İrade - Şura-yı Devlet İ.ŞD: 49/2728.

Sürelî Yayınlar

Life and Light for Woman, VII, 1877.

Life and Light for Woman, VIII, 1878.

- Life and Light for Woman, XIX, 1889.
Life and Light for Woman, XX, 1890.
Life and Light for Woman, XXI, 1891.
Life and Light for Woman, XXII, 1892.
Life and Light for Woman, XXIII, 1893.
Life and Light for Woman, XXIV, 1894.
Life and Light for Woman, XXV, 1895.
Life and Light for Woman, XXVII, 1897.
Life and Light for Woman, XXVIII, 1898.
Life and Light for Woman, Vol. XXIX, 1899.
Life and Light for Woman, XXIX, 1900.
Life and Light for Woman, VXXXI, 1901.
Life and Light for Woman, XXXII, 1902.
Life and Light for Woman, XXXIII, 1903.
Life and Light for Woman, XXXIV, 1904.
Life and Light for Woman, XXXV, 1905.
Life and Light for Woman, XXXVI, 1906.
Life and Light for Woman, XXXVIII, 1908.
Life and Light for Woman, XXXIX, 1909.
Life and Light for Women, XL, 1910.
The Missionary Herald, LIII, 1857.
The Missionary Herald, LVIII, 1862.
The Missionary Herald, LXXIII, 1877.
Mission Studies, v.I, 1883-1894.
Mission Studies, v.III. 1900-1903.

Telif Eserler

- Aksu, Ayşe. 2017. *Robert Kolejin İzinde Türkiye’de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Alan, Gülbadi. 2015. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara: TTK Yayınları.
- Amstutz, Mark. 2014. *Evangelicals and American Foreign Policy*. New York: Oxford University Press.
- Barton, James. 1908. *Daybreak in Turkey*. New York - Chicago: The Pilgrim Press.
- Bayly, Elisabeth. 1933. *A Brief Memoir of Ida Mellinger*. London: Jarrold and Sons.
- Demir, Cenk. 2022. *Osmanlı’da Amerikan Kızılhaçı*. İstanbul: Yeditepe Akademi.

Life and Light for Woman Dergisine Göre Urfa'da Kadın, Eğitim ve Misyonerlik

- Döşkaya, Füsün, Çoban. 2018. "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5(14): 84-119.
- Döşkaya, Füsün, Çoban. 2019. "Corinna Shattuck'un Hayatı ve Bazı Yazılarının Analizi". *Modern Dönemde Edebiyat, Eğitim, Sanat ve İktisat*, Ed. Osman Köse, Emel İslamoğlu. 137-162. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Döşkaya, Füsün, Çoban. 2023. "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Kadın Misyonerler". *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Board'ın Kadın Misyonerleri*, Ed. Füsün Çoban Döşkaya. 3-35. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Döşkaya, Füsün, Çoban. 2023. *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Board'ın Kadın Misyonerleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Düstur*, I. Tertip, C. II.
- Dwight, Harrison, Gray, Otis. 1850. *Christianity Revived in the East or Narrative of the Work of God Among the Armenians of Turkey*. New York: Baker and Scribner.
- Dwight, Harrison, Gray, Otis. 1854. *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*. London: James Nisbet and Co.
- Eddy, David, Brewer. 1913. *What Next in Turkey: Glimpses of the American Board's Work in the Near East*. Boston: The Taylor Press.
- Ekinci, Abdullah ve İsmail Asoğlu. 2018. "Urfa'da Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri". *Osmanlı Urfası I*, Ed. Abdullah Ekinci. 404-421. Ankra: Orient Basım Yayın.
- Ecümenical Missionary Conferance New York 1900*. 1900. Vol. I. New York: By American Tract Society - Religious Tract Society.
- Ellington, Barbara Reeves. vd. 2010. *Competing Kingdoms: Women, Mission, Nation, and the American Protestant Empire, 1812-1960*. Durham - London: Duke University Press.
- Erdoğan, Dilşah, İnce. 2012. "Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri". *Karadeniz Araştırmaları* 33: 97-108.
- Erdoğan, Dilşah, İnce. 2016. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Kentlerinde Amerikalı Misyoner Kadınlar". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumu Bildirileri I*. Ed. Osman Köse. 311-324. Samsun. Canik Belediyesi Yayınları.
- Eyre, Angharad. 2013. "Zeal and Sacrifice: The Woman Missionary and Women's Writing 1830-1900", PhD Thesis, Queen Mary University of London, London.
- Fensham, Florance Amanda. vd. 1908. *A Modern Crusade in the Turkish Empire*, Chicago: Woman's Board of Missions of the Interior.
- Greene, Joseph Kingsbury. 1916. *Leavening the Levant*. Boston - New York - Chicago: The Pilgrim Press.
- Güven, Sarah Zeynep. 2018. "American Foreign Missions to the Armenians of the Ottoman Empire: Fashioning the Model of Educated Christian Womanhood in the East in the Second Half of the Nineteenth Century". Master's Thesis, The Graduate School of Economics and Social Sciences of İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara.
- Jenkins, Hester Donaldson. 2014. *Robert Kolej'in Kızları Misyonerlik, Feminizm Yabancı Okullar*. Türkçesi: Ayşe Aksu, İstanbul: Dergah Yayınları
- Kandiyoti, Deniz. 1991. *Women, Islam, and the State*, Philadelphia: Temple University Press.

- Kieser, Hans Lukas. 2013. *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*. Çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, Uygur. 2000. *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kutkan, Özlem. 2024. *Boston'dan Urfa'ya Bir Amerikan Misyonu (1857-1910) Kuruluř, İç Çatışma ve Yeniden Yapılanma Süreçleriyle*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Montgomery, Helen Barret. 1910. *Western Woman in Eastern Lands: An Outline of Fifty Years of Woman's Work in Foreign Missions*. New York - Boston: The Macmillan Company.
- Mutlu, şamil. 2020. *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkuube Yayınları.
- Saru, Kamrân. 1970. *İhsan şerif Saru, Eğitim Hizmetinde Elli Yıl*, Ankara: Milli Eğitim Basım Evi.
- Stone, Frank Andrews. 2011. *Sömürgecilięin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*. Çev. Ayşe Aksu. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Strong, William. 1910. *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*. Boston: The Pilgrim Press.
- Yücel, İdris. 2011. "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratięi: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14: 65-86.

